

İMAM NEVEVÎ'NİN *EL-MİN HÂC* İSİMLİ ESERİNDEKİ ŞERH METODU^a

SEMİH ACET^b

Öz

Hadislerin muhtevasının izahı, ahkâmının izharı ve belli bir zaman diliminde söylenen bir sözün sonraki asırlara ışık tutacak enginlikte beyanı adına şerhler önemli birer kaynaktır. Hayatını ilme adayan ve velüd bir âlim olan Nevevî, Hz. Peygamber'in sözlerinin daha iyi kavranabilmesi adına başta el-Minhâc adlı şerh olmak üzere farklı türde sayısız eser kaleme almıştır. Yazdığı pek çok eserde olduğu gibi el-Minhâc eseri ile Nevevî, şerh edebiyatında birçok açıdan öncü konumda yer almıştır. Sistematik yapısı, kaynak zenginliği, muhteva çeşitliliği ve tasnif şekli ile kendisinden önceki Müslim şerhlerinden temayüz eden el-Minhâc, gerek metot gerekse muhteva yönüyle sonraki birçok şerh kaynaklık etmiştir. Siyasî ve fikrî açıdan sancılı bir asırda ve münbit bir coğrafyada yaşayan Nevevî, mezkûr şerhi ile yaygınlaşan medrese geleneğine hizmet edecek, ifsad edici fikrî cereyanlara cevap verecek ve dönemindeki düşünce yapısını sonraki kuşaklara nakledecek bir eser meydana getirmiştir. Biz bu çalışmamızda Nevevî'nin Sahîh-i Müslim'e dair yazmış olduğu el-Minhâc şerhindeki metodunu konu edindik. Bu esnada Nevevî'nin ne dediğinden ziyade niçin dediğini belirlemeyi gaye edindik. Genel hatları ile de olsa hadislerin nasıl tahlil edildiğinin işaretlerini verdik. Sened zincirinin izahında izhar edilen incelikleri ve metnin inşasında verilen emekleri sergiledik. Vâkî olan müşküller karşısında beliren fikhî melekeye, tevil vesilesiyle kullanılan kaynak ve muhteva zenginliğine şahitlik ettik. Nihayetinde ise şerh edebiyatında önemli bir kilometre taşı olan bir eserin metodolojisini bir nebze de olsa tespitini hedefledik.

Anahtar Kelimeler: Nevevî, Müslim, Hadis, Şerh, Minhâc.

COMMENTARY METHOD ON *AL-MINHAC* OF IMAM AL-NAWEVI

Abstract

The explanation of the content of the hadiths and declaration shed light to next century of the statement in a certain period of time is an important resource. Imam Al-Nawevi, a scholar who devoted science to his life, wrote a number of different works including el-Minhâc in order to comprehend the words of the Prophet. Nawevi was a Pioneer in many aspects of commentary literature with el-Minhac as in many of his works. El-Minhâc with the systematic structure, wealth of resources, variety of contents and distinguished from the Muslim commentaries before him has been the source of many subsequent commentary both content and method. Nawevi who lived in a painful century in the political and intellectual sphere, created a work that would serve to madrasa tradition,

^a Bu makale, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Hadis Anabilim Dalı'nda İmam Nevevî ve Minhâc İsimli Eserinin Hadis Şerhçiliği Açısından Değerlendirilmesi adlı doktora tezinden istifade edilerek hazırlanmıştır.

^b Dr., İbradı İlçe Müftüsü
(semihacet15@hotmail.com)

respond to the intellectual currents and convey the thought structure in his period. In this study, we have dealt with the method on commentary work called el-Minhâc to the Muslim's Sahih of author. In the meantime, we took as a goal to determine why Nawevi said rather why he said. We have given signs of how the hadith has been analyzed. We have demonstrated works given in the construction of the text. We have witnessed to the fiqh ability, used the source and wealthy of content. Finally, we aimed to determine the methodology of a work which is an important milestone in the commentary literature.

Key Words: *Nawevi, Muslim, Hadith, Commentary, Minhâc*

Giriş

Hadis, Kur'an-ı Kerim'den sonra bütün İslam âleminin temel başvuru kaynağıdır. İslam Medeniyeti fikrî, siyasî, ekonomik ve sosyo-kültürel alanda şekillenirken hadisler temel referans kaynağı olarak kabul edilmiştir. Bunun bir yansıması olarak da İslam Tarihi'nde yaşanan birçok hâdise hadis bağlamında değerlendirilmiştir. Kaynaklık değeri ve sosyal hayattaki işlevselliği itibari ile hayatın merkezinde yer alan hadisler, zaman zaman ilmî tartışmaların ve siyasî gruplaşmaların odağında yer almıştır. Yaşanan bu fikrî karmaşa karşısında âlimler Hz. Peygamber'in sözlerindeki muradını izhar sadedinde şerh türünde eserler telif etmişlerdir.

Yazıldığı dönemin pek çok özelliğini ihtiva eden ve bilgi mirasının kuşaklar arasında taşınmasında köprü vazifesi gören hadis şerhleri, özgünlük noktasında zaman zaman tenkide uğrasa da genel itibariyle İslam tefekkürüne farklı boyutlar kazandırma çabalarının bir semeresi olarak gelişme göstermiştir. Nitekim şerh edebiyatında hatırı sayılır bir konumu bulunan "*el-Minhâc*" adlı *Sahîh-i Müslim* şerhi, hadislerin sahih yorumunun tespitinde önemli bir kaynak hüviyetindedir. Bu kapsamda İmam Nevevî'nin şerhinin kimi hususlarda öncü rol oynadığı, kendisinden sonrakileri etkileyen vasıf ve itibara sahip olduğu ve etkisinin hâlâ devam ettiği düşünüldüğünde önemli bir klasik olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Bu konuda İmam Nevevî'nin Müslim'in *Sahîh*'in bâb başlıklarını koyması ve buna binaen de eseri farklı bir tasnife tabi tutması dikkate değer bir hâdisedir. Öyle ki İmam Nevevî, bu tasarrufu ile Müslim şârihleri içerisinde öncü bir role bürünerek bâb başlıklarının tesmiyesi ve hadislerin tasnifinde kendisinden sonraki şârihleri derinden etkilemiştir. Bunun yanında İmam Nevevî'nin eserine kendisinden sonraki şârihler tarafından sıklıkla atıfta bulunulması, hatta Cumhuriyet döneminin başlarında kaleme alınan kimi Müslim şerhlerinin içeriklerinde gözlemlenen benzerliklerin boyutu, Nevevî'nin eserinin etkisinin yüzyıllardır hâlâ devam ettiğinin açık bir kanıtıdır. Bu itibarla Nevevî'nin mezkûr eseri, günümüz hadis yorumculuğuna ayrı bir zenginlik katacak niteliğe haiz olduğu gibi, o dönemde yaşanan siyasî ve sosyal hâdiselerin hadis tartışmalarına ve hadislerin yorumlanmasına ne gibi tesirinin olduğuna da ışık tutabilecek mahiyettedir.

1. Nevevî'nin Yaşadığı Dönem ve Hayatı

1.1. Yaşadığı Dönem

İmam Nevevî (ö. 676/1277), hicri yedinci asırda Dımaşk bölgesinin önemli muhaddisleri arasında yer almıştır. Hicri yedinci asır İslâm âleminin zor ve sıkıntılı bir süreçten geçtiği bir dönemdir. Özellikle Haçlı saldırıları ve Moğollar İslâm âlemi için ciddi tehlike oluşturmuştur.¹

Başta Dımaşk bölgesi olmak üzere İslâm coğrafyası, bir taraftan Haçlı seferleri ile Moğol istilası gibi iki büyük saldırı dalgasına maruz kalırken, diğer taraftan da iktidar mücadeleleri, Şîî-Fatımî tesirleri, İsmailî-Bâtınî akımları sebebiyle büyük bir siyasî parçalanma, ekonomik ve kültürel krizle karşı karşıya kalmıştır. Buna karşın dönemin idarecileri, medreseleri yaygınlaştırarak, sapkın düşüncelere ve bunlara zemin hazırladığını düşündükleri bazı felsefî ilimlere karşı Sünnî inancı yerleştirmek suretiyle bu kültürel krizi aşmaya çalışmışlardır.²

Neticede her ne kadar bölge üzerinde Moğollar'ın ve bazı Bâtınî akımların neden olduğu olumsuz bir durum söz konusu olsa da gerek Dımaşk bölgesinin medrese ve kütüphane bakımından münbit bir araziye dönüşmesi, gerekse dönemin idarecilerinin ilmi ve âlimi seven ve her konuda teşvik eden faaliyetleri, âlimler için uygun bir atmosfer oluşturmuştur. Nitekim İmam Nevevî'nin ulaştığı ilmî seviyede, yaşanan bu atmosferin etkisi yadsınamaz bir gerçektir.

1.2. Nevevî'nin Hayatı

Nevevî'nin tam adı Yahyâ b. Şeref b. Mirâ b. Hasan b. Hüseyin b. Muhammed b. Cum'a b. Hizâm Muhyiddin Ebû Zekeriyâ b. Şeyh Zâhid Verâ Ebî Yahyâ el-Hizâmî'dir. Hizâm ismi dedelerinden birisine nisbetle verilmiştir. Nevevî, bazı dedelerinin soylarını sahabî olan Ebû Hakîm Hizâm'a dayandırdıklarını ve buna binaen böyle nisbelendiklerini iddia ettiklerini belirtmektedir. Ancak Nevevî bu görüşü hatalı bulur. Nevevî ismi ise Nevâ köyüne nisbetle verilmiştir. Bu ismin Nevâvî şeklinde kullanılması da uygundur. Nevâ, bugün Suriye'nin başkenti Şam'a bağlı Havrân'ın bir köyüdür. İmam Nevevî, Dımaşk'ta 28 sene kaldığı için Dımaşkî denildiği de olmuştur.³

¹ Bkz. İbnü'l-Esir, *Kâmil fi't-Târih*, (thk.) Ebû'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1987, c. 10, s. 402; İbn Kesir, *Bidâye ve'n-Nihâye*, Mektebetü'l-Maârif, Beyrut 1990, c. 13, s. 82.

² Bkz. Mehmet Özşenel, "Bir Kriz Âlimi Olarak İbnu's-Salâh ve Eseri", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 15, Sakarya 2007, s. 59-60; P.M. Holt, "Memlûk Sultanlığında Devlet Yapısı", (çev.) Samira Kontantamer, *Belleten Dergisi*, c. 59, sy. 224-226, Ankara 1996, s. 233.

³ Ali b. İbrâhim ed-Dımaşkî İbn Attâr, *Tuhfetü't-Tâlibîn fi Tercemeti'l-İmam en-Nevevî*, (nşr.) Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âl-i Selman, ed-Dâru'l-Eseriyye, Amman 1428/2008, s. 39-40; Tâcüddîn es-Sübki, *Tabakâtü's-Şâfiyyetü'l-Kübra*, (thk.) Mahmud Muhammed Tanâhî- Abdülfettâh el-Hulv, (nşr.) Faysal İsâ el-Bâbî el-Halebî), 1383, c. 8, s. 395; Sehâvî, *Menhelü Azbü'r-Ravî fi Tercemeti Kutbi'l-Evliyâ en-Nevevî*, (thk.) Ahmed Ferîd el-Mezîdî, Beyrut 1971, s. 10.

Nevevî, 631 yılının Muharrem ayının ortalarında dünyaya gelmiştir.⁴ İlimle dolu kısa bir hayat geçiren Nevevî, ömrünün sonunda Kudüs'e bir ziyarette bulunmuştur. Doğduğu köy olan Nevâ'ya geri döndükten sonra ise rahatsızlanarak hicrî 24 Recep 676'da vefat etmiştir.⁵

2. Minhâc İsimli Eserin Genel Özellikleri

İmam Nevevî, şerhinin başında yazmış olduğu mukaddimede, hadis usulüne dair malumatlara, hadisleri şerh ederken takip ettiği metoda ve Müslim ve *Sahîh*'i hakkında bazı değerlendirmelere temas etmiştir. Eser hakkında teknik bilgilerin de yer aldığı mukaddimede Nevevî, şerhinde kullandığı nüshanın isnadının ve bu sened zincirindeki râvilerin durumlarının ayrı ayrı izahını yapmıştır. Bu kapsamda Nevevî, zincirin son halkası olan İmam Müslim'in *Sahîh* isimli eserindeki çeşitli meziyetlerini sıralamış ve akabinde Müslim'in kendi asrındaki hiçbir âlimin yetişemeyeceği bir imam⁶ olduğunu beyan etmiştir. İmam Nevevî, bu methiyelerden sonra Müslim hakkında anlatılabilecek pek çok menkıbe olduğunu, ancak muhtasar bir şerh yazma gayesi sebebiyle bunlardan bahsetmeyeceğini beyan etmiş ve Müslim'in biyografisine dair kısa bir malumatla yetinmiştir.

Mukaddime bölümünde dikkat çeken diğer bir husus, şerhte esas alınan nüshaya dair bilgilere yer verilmiş olmasıdır. Bu kapsamda İmam Nevevî, sahip olduğu nüshanın isnadına dair geniş bir izahatta bulunmuştur. Buna göre Nevevî, mezkûr nüshayı Müslim'den itibaren kendisine ulaştıran isnad zincirinde 6 râvinin olduğunu ve bu isnadın son derece âlî bir isnad olduğunu belirtmiştir. Ayrıca İmam Nevevî, sahip olduğu isnadın râvilerinin Neysaburlu ve uzun ömür sürmüş râvilerle müteselsil olmasını ince bir latife olarak dile getirmiştir. Akabinde her ne kadar meşakkatli ve uzun bir meşgale olsa da bu râvilerin isimlerini, durumlarını ve bu şahıslara ait bazı detay malumatları zikretmiştir.⁷

2.1. Nevevî'nin Şerhini Kendinden Önceki Şerh Faaliyetlerinden Farklı Kılan Hususlar

İlk iki asırda hadisleri anlamaya ve yorumlamaya dayalı bazı çalışmalar olmakla birlikte hadislerin altın çağı sayılan hicri üçüncü asırda bu faaliyetler oldukça yoğunluk kazanmıştır. Ancak bu çalışmalar sistematik bir şerh olmaktan çok, garîbü'l-hadîs, ihtilâf-ül-hadîs, ilelü'l-hadîs ilimleri kapsamında gerçekleştirilen müstakil çalışmalar

⁴ Sehâvî, eserinde Cemal İsnevî'ye göre Nevevî'nin aslında muharrem 2. onunda değil ilk onunda dünyaya geldiğini belirtmiştir. Bkz. Sehâvî, *Menhelü Azbû'r-Ravî fî Tercemeti Kutbi'l-Evliyâ en-Nevevî*, s. 11.

⁵ İbn Attâr, *Tuhfetü't-Tâlibîn fî Tercemeti'l-İmam en-Nevevî*, s. 33-43; Tâcüddîn es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyetü'l-Kübra*, c. 8, s. 395-400.

⁶ Nevevî, "Mukaddime", *Minhâc Şerhu Sahîh-i Müslim b. Haccâc*, (thk.) Şeyh Halil Memûn b. Şihâ, Dâr'ül-Ma'rife, Beyrut 1427, c. 1, s. 122-123.

⁷ Bkz. Nevevî, Mukaddime", *Minhâc*, c. 1, s. 116-117.

halinde olmuştur. Hicri dördüncü asra geldiğimizde ise sistematik şerhin ilkleri sayılabilecek eserlerle karşılaşmaktayız. Özellikle bazı kaynaklarda ilk şârih olarak kabul edilen Hattâbî'nin (ö. 388/988) Buhârî ve Ebû Dâvûd'un eserlerine yaptığı şerhler, sistematik şerh faaliyetlerinde önemli bir konumda yer almaktadır.⁸ Bunun akabinde gerek Buhârî, gerekse diğer Kütüb-i Sitte eserleri üzerine birçok şerh faaliyeti gerçekleştirilmiştir. Ancak şerh literatüründe Nevevî bir dönüm noktası sayılır. Nitekim bazı çalışmalarda şerh literatürünün, Nevevî öncesi ve sonrası diye tasnif edildiği görülmektedir.⁹ Aynı zamanda İbn Haldûn'un (ö. 808/1406), *Mukaddime* adlı eserinde Nevevî'nin, kendinden önce yazılan *el-Mu'lim bi Fevâidi Müslim* ve *İkmâlu'l-Mu'lim* adlı Müslim şerhlerine ilavelerde bulunduğunu ve böylece mükemmel bir şerh ortaya çıkardığını ifade etmiş¹⁰ olması bu tasnifi doğrular niteliktedir.

el-Mu'lim'in bizzat Mâzerî tarafından değil de talebelerinin tuttuğu notlardan oluşması ve yine Kâdî İyâz'ın *İkmâlu'l-Mu'lim* eserini yazma gerekçesi olarak Mâzerî'de görmüş olduğu eksiklikleri göstermesi,¹¹ İbn Haldûn'un tespitleri muvacehesinde değerlendirilebilir. Aynı zamanda Kâdî İyâz'ın, hadisleri şerh ederken çoğunlukla isnadın tamamını kaydetmezken, Nevevî'nin isnadın hucciyetine ve rical bilgisine oldukça geniş yer ayırmış olması, hadis metinlerinin Nevevî'nin şerhinde daha kapsamlı bir içerikle ve daha zengin bir kaynak arşivi ile sunulmuş olması da yine İbn Haldun'un tespitleri ile örtüşür bir mahiyettedir.¹² Dolayısıyla Nevevî, hadislerin şekil ve içeriğine yönelik kapsamlı izahatları, geniş rical bilgisi, zengin kaynak kullanımı, şerh edilen eserin yapısal özelliklerini tahlil derinliği ve de müellifin fikriyatını tespit mahareti ile sistematik şerh edebiyatında önemli bir kilometre taşındır.

İmam Nevevî'yi, Müslim şârihleri özelinde mukayese edecek olursak, müellifin, Müslim'in seçtiği hadisleri kendi koymuş olduğu bâb başlıklarına göre kendine has bir tasnife tabi tutmuş olmasıyla temayüz ettiği söylenebilir. Belki de bu husus Nevevî'nin eserini anlamlı ve farklı kılan en açık alamettir. İbn Haldûn'un, Mâzerî ve Kâdî İyâz'ı değil de Nevevî'yi daha doyurucu bulmasının temelinde de bu meziyetinin olması muhtemel görünmektedir. Haliyle Nevevî'nin, Müslim'in eserine koyduğu bâb başlıkları sayesinde önemli bir boşluğu doldurduğu ve bu yönüyle de Müslim şârihleri içerisinde milat ve rehber konumunda olduğunu söylemek mümkündür. Nevevî, daha önceki Müslim şârihleri tarafından yapılmayan bu tasarrufu ile Müslim'in eserine ayrı bir derinlik ve zenginlik

⁸ Bkz. Mustafa Canlı, *Hicri İlk Dört Asırda Hadis Şerhçiliği*, (Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1998, s. 235; Salih Karacabey, *Hattâbî'nin Hadis İlmindeki Yeri*, Sır Yayıncılık, İstanbul 2002, s. 275-282; Zişan Türcan, *Hadis Şerh Geleneği –Doğuşu, Gelişimi ve Dönüşümü*, TDV Yayınları, Ankara 2011, s. 50.

⁹ Bkz. Türcan, *Hadis Şerh Geleneği –Doğuşu, Gelişimi ve Dönüşümü*, s. 54.

¹⁰ İbn Haldûn, *Mukaddime*, (çev.) Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul 1982-1983, c. 2, s. 800.

¹¹ Bkz. Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi Fevâidi Müslim*, (thk.) Yahya İsmail, Dârü'l-Vefâ, Medine 1998, s. 24.

¹² Kâdî İyâz ve Nevevî mukayesi için bkz. Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi Fevâidi Müslim*, c. 2, s. 95-116; Nevevî, *Minhâc*, c. 2, s. 166-189.

katmıştır. Yine ana konular bağlamında bâb başlıkları vasıtasıyla oluşturduğu yeni alt başlıklar sayesinde eserin okuyucu tarafından daha rahat ve daha şumüllü anlaşılmasına katkıda bulunmuştur.

Nevevî'nin sistematik şerh edebiyatında bir dönemin başlatıcısı ve bir milat olarak kabul edilmesinde, rical ilmine dair verdiği malumat zenginliğinin rolü büyüktür. Nevevî, gerek rical ilmine ait metodu, gerekse bu malumatı veriş gayesi ile daha önceki şârihlerin mütemmimi olduğu söylenebilir. Her ne kadar Nevevî öncesi dönemde yazılan şerhlerde hadis senedine ait bilgiler yer almış olsa da bu malumatların Nevevî şerhindeki kadar kapsamlı ve sistemli olduğunu söylemek zordur.¹³ Nitekim bu dönemde yazılan bazı şerhlerde râvî ve isnad tenkidine dair çok az yer ayrılması, hatta kimi şârihlerin senedin sahabî râvisi dışındakileri hafzetmiş olması kanaatimizi teyid sadedinde zikredilebilir.¹⁴ Buna mukabil *Tehzîbü'l-Esmâ ve'l-Lugât, el-İşârât ilâ Beyâni'l-Esmâi'l-Mübhemât, Müntehâbü Tabakâi's-Şâfiyye* gibi rical ilmine ait önemli eserlerin müellifi olan Nevevî, bu birikimini hadis şerhine yansıtarak rical ilmine dair daha zengin bir şerh ortaya koymuştur.

Nevevî'nin şerhini farklı kılan bir diğer husus ise şerhin muhteva çeşitliliğidir. Nitekim ilk dönemlerde şerh faaliyeti olarak kaydedebileceğimiz çalışmalar genellikle garîbü'l-hadîs, ihtilâfü'l-hadîs, ilelü'l-hadîs gibi müstakil çalışmalar halinde gerçekleşmiştir. Metin tahlili ve mezhebî tartışmaların fazla yer kaplamadığı bu çalışmaların boyutları da sonraki dönemlere göre daha sınırlı kalmıştır. İlk dönemlerde lügata dair bahsi geçen çalışmalar yer alırken, IV. asırla birlikte şerhler daha sistemli ve muhteva olarak daha kapsamlı bir hale kavuşmuştur.¹⁵ Ancak her ne kadar önceki dönemlere göre bir değişim kaydedilse de erken dönemde yazılan bu şerhlerde fikhî yönün ayırıcı bir vasıf olarak öne çıktığı tespiti yapılmıştır.¹⁶

Muhteva çeşitliliği açısından Nevevî'nin şerhine baktığımızda konuların tek bir alana teksif edilmeyip farklı alanları da kapsayacak şekilde olduğunu söyleyebiliriz. Ancak burada hatırlatılması gereken husus, Nevevî'nin şerhinde her ne kadar Mâzerî, Hattâbî ve İbn Battâl'a nisbetle muhteva çeşitliliği ve muhtevanın niceliliği itibarıyla bir artış¹⁷

¹³ Bkz. İbn Arabî, *Ârızatü'l-Ahvezî bi-Şerhi Sahîhi-i Tirmizî*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut Tarihsiz, c. 1, s. 8, 12, 13, 14, 16, 211, 214, 282.

¹⁴ Bu konudaki değerlendirmeler için bkz. İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, (thk.) Ebû Temim Yâsir b. İbrahim, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd 1424/2003, c. 1, s. 88, 89, 367, 464; Mâzerî, *Mu'lim bi-Fevâidi Müslim*, (thk.) Muhammed Şâzelî en-Neyfer, Beytül Hikme, Tunus 1987, c. 1, s. 347, 376, 414; c. 3, s. 5, 96, 216, 415; Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-Fevâidi Müslim*, c. 2, s. 95-116.

¹⁵ Bkz. Türcan, *Hadis Şerh Geleneği –Doğuşu, Gelişimi ve Dönüşümü*, s. 17-58. Canlı, *Hicri İlk Dört Asırda Hadis Şerhçiliği*, s. 204, 205.

¹⁶ Bkz. Türcan, *Hadis Şerh Geleneği –Doğuşu, Gelişimi ve Dönüşümü*, s. 61.

¹⁷ Mesela Mâzerî'de Müslim Mukaddime'si 7 sayfa yer kaplarken, aynı metin Nevevî'nin şerhinde 100 sayfayı bulmaktadır. Yine Mâzerî'nin şerhinde "Kitâbü'l-İman" bölümü yaklaşık 70 sayfa yer kaplarken, aynı bölüm Nevevî'nin şerhinde 400 sayfayı bulabilmektedir.

görülse de bu durum İbn Hacer, Aynî ve zikredilen diğer Buhârî şârihlerinin eserlerindeki düzeyde değildir.¹⁸

Nevevî'nin şerh literatüründe yeniliğin temsilcisi olarak nitelendirilmesinde sistematik bir şerh olmasının rolü unutulmamalıdır. Müellifin eserini telife bizzat şerh çalışması niyeti ile başlamış olması da bu noktada etkili olmuştur. Nitekim Mâzerî'nin *el-Mu'lim* şerhi örneğinde olduğu üzere şârihin müstakil bir şerh oluşturma maksadı taşımaksızın talebelerin derste tuttuğu notlardan müteşekkil olan bir eserin sistematik olmaktan uzak olacağı muhakkaktır.¹⁹ Aynı zamanda Nevevî öncesi dönemde eser veren şârihlerin şerh ettikleri eserin tertib ve tasnifine yeterince riayet etmemesi, konular arasında takdim tehirlere yer alması ve eserin tamamının şerh edilmemesi gibi mevzuların, şerhlerin sistematikliğini olumsuz yönde etkilediğini söylemek mümkündür. Bu bağlamda *Mukaddime* bölümü başta olmak üzere Müslim'in *Sahîh*'inin tamamını şerh eden ve bunu yaparken de eserin tertib ve tasnifini göz önünde bulundurarak hadisleri belli başlıklar altında tasnif eden Nevevî'nin eserinin, sistematik olarak kendisinden öncekilerden temayüz ettiği açıktır.

2.2. Nevevî'nin Şerhinin Kendisinden Sonraki Şerhlere Etkisi

Nevevî, eserinde başta Mâzerî ve Kâdî İyâz'ın Müslim şerhleri olmak üzere Hattâbî'nin Buhârî ve Ebû Dâvûd şerhinden ve yine hadislerin izahında fayda sağlayacak lugât, cerh ta'dil, tefsir, kelimeler gibi farklı alanlarda yazılmış birçok eserden nakilde bulunmuştur. Bu kimi zaman kendi görüşüne teyid kabilinden olurken, kimi zaman ise tenkit içeren bir atıf olabilmektedir. Bu durum Nevevî'nin kendinden önceki müelliflerden faydalanmada müstağni kalmadığını ve onlardan belli ölçüde etkilenmiş olduğunu göstermektedir.

Nevevî, şerhinde önceki şârihlerden etkilenmekle beraber, sonraki şârihleri de etkilemiştir. Özellikle de müellifin kendisinden önceki şerh müktesebatını, sistematik bir hale dönüştürerek daha sonraki kuşaklara aktarılmasında bir köprü vazifesi görmüş olması oldukça mühimdir. Bu husus dönemsel düşünce yapısının aktarımında Nevevî'nin rolünü göstermesi adına önem arz etmektedir. İmam Nevevî, önceki dönemlerde kaydedilen malumatı aynen nakletmenin yanında, kimi zaman bu bilgileri tenkit süzgecinden geçirdiği ve nihayetinde sonraki kuşaklar adına özgün fikirlerle zenginleştirilmiş bir materyal sunduğu bir hakikattir. Bu bağlamda Nevevî'nin bu değerlendirmeleri sonraki şerhlerde sıklıkla yer bulabilmiştir.²⁰

¹⁸ Konu ile ilgili değerlendirmeler için bkz. Serkan Demir, *Rivayet Kitaplarında Esbâbü'l-Hadîs*, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2016, s. 83-84.

¹⁹ Bkz. Mâzerî, *Mu'lim bi-Fevâidi Müslim*, c. 1, s. 198- 199.

²⁰ Mesela Davudoğlu, Nevevî'den oldukça çok istifade etmiştir. Hatta kimi zaman bu alıntılarının uzunluğu, okuyucuyu Nevevî şerhi okuduğu hissine sevkedecek seviyeye geldiği bile olmuştur. Bkz. Ahmet Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, İstanbul 2013, c. 2, s. 1674-1676; c. 3, s. 2447-2450.

Sahîh-i Müslim şerhleri hakkında yapılan tanıtıcı malumatlara baktığımızda Übbî'nin *İkmâlü İkmâli'l-Mu'lim fi Şerhi Sahîhi Müslim* adlı eserinde, Senûsî'nin, *Mükemmilü İkmâlü'l-İkmâl*'inde ve İsa b. Mes'ud ez-Zavâvî'nin *Sahîh-i Müslim* şerhinde esas aldıkları dört temel kaynaktan birisinin Nevevî'nin *Sahîh-i Müslim* şerhi olduğu kaydedilmiştir.²¹ Haddizatında tezimizin farklı yerlerinde temas ettiğimiz üzere gerek Übbî'nin, gerekse Senûsî'nin Müslim şerhlerinde Nevevî'ye ait atıflara hemen hemen her sayfada rastlanabilmektedir.²² Bu durum Nevevî'nin Müslim şârihleri nezdindeki konumunu göstermesi adına önem arz etmektedir.

Nevevî'nin etkisini Müslim şerhleri yanında Buhârî şerhlerinde de görebilmekteyiz. Mesela *İrşâdü's-Sârî* adlı Buhârî şerhinde Kastallânî'nin fikhî değerlendirmeler bağlamında en çok müracaat ettiği kişinin Nevevî olduğu şeklinde yapılan tespit kanaatimizi teyid etmektedir.²³ Bunun yanında Aynî'nin şerh metodu ile ilgili çalışması olan Talat Sakallı, Aynî, İbn Hacer ve diğer şârihlerin, hadis eserlerini şerh ederken ana iskeleti aynı kalmak şartı ile Hattabî'ye kadar uzanan bir geleneği bazı ilavelerle devam ettirdiklerini ifade etmiştir. Müellifin bu değerlendirmesinin akabinde Aynî'nin, Nevevî'nin şerh yöntemini büyük ölçüde model aldığını belirtmiş olması, Hattabî'ye kadar uzanan şerh geleneğinin aktarımında ve model olmada Nevevî'nin kendisinden sonraki şârihleri etkilediğini göstermektedir.²⁴

İmam Nevevî'nin, Müslim'in eserini koymuş olduğu bâb başlıkları ile kendine has bir tasnife tabi tutmuş olması yönüyle temayüz ettiği söylenebilir. Nevevî'nin bu tasarrufu sonraki Müslim şârihlerini de etkilemiştir. Kendisinden sonra yazılan şerhlerin bâb başlıklarının imam Nevevî'nin başlıkları ile olan benzerliklerin boyutu ise bunların diğer şârihler tarafından da kabul gördüğünün bir göstergesidir. Bunun yanında gerek Nevevî öncesi bir şerh olan Kâdî İyâz'ın bazı baskılarında²⁵ gerekse Kütüb-i Sitte adı altında tasnif edilen kitapların Müslim'e ait ciltlerinde Nevevî'nin bâb başlıklarını görmek mümkündür. Bu durum muhakkikler tarafından da Nevevî'nin bâb başlıklarının esas kabul edildiğinin bir göstergesidir.

Nevevî'nin kendisinden sonraki şârihler üzerinde bu derece etkili olması şerh edebiyatına belli bir sistem getirmiş olması ile doğrudan ilgilidir. Bu durumun Nevevî'ye,

²¹ Bkz. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, Daru İhyâ Türesi'l-Arabiyye, Beyrut tarihsiz, c. 1, s. 555; Hasan Yenibaş, "Kurtubî (ö. 656/1258) ve el-Müfhim Adlı Müslim Şerhi", *EKEV Akademi Dergisi*, c. 19, sy. 61, Erzurum 2015, s. 493-517.

²² Übbî, *İkmâlü İkmâli'l-Muallim*, Senûsî, *Mükemmelü İkmâli'l-İkmâl*, (tsh.) Muhammed Sâlim Hâşim, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2008. (İki şerh bir arada), c. 1, s. 340, 341, 344, 345, 346, 347, 350, 352, 353; c. 2, s. 232, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 241, 244, 245, 246, 248, 250 vb.

²³ Bkz. Mehmet Sait Uzundağ, *Kastallânî (851-923/1448/1517) ve İrşâdü's-Sârî İsimli Eserinin Hadis Şerhçiliği Açısından Değerlendirilmesi*, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2012, s. 161.

²⁴ Bkz. Talat Sakallı, *Aynî ve Hadis Yorumu/Şerh Yöntemi*, Mobil Akademik Yayıncılık, Ankara 2013, s. 78.

²⁵ Mesela Kâdî İyâz şerhinin Taharet kitabının 83-89 numaraları hadisler arasında herhangi bir bab başlığına rastlanmazken bu eseri tahkik eden Yahyâ İsmail eserine Nevevî'nin bab başlıklarını kaydetmiştir. (Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi Fevâidi Müslim*, c. 2, s. 95-101.)

kendi döneminden günümüze kadar belli bir otorite kazandırdığı söylenebilir. Kültürel birikimin daha sonraki kuşaklara intikalinde ve şerh metodolojisinin gelişmesinde sözü edilen otoritenin katkısı yadsınamaz bir hakikattir. İlmî mirasın tevarüsü adına önem arzeden bu durumun mutlak taklid edilmesi durumunda bazı olumsuzluklara sebebiyet verebileceği de yadsınamaz bir hakikattir.

3. İmam Nevevî'nin Minhâc İsimli Eserindeki Şerh Metodu

3.1. Nevevî'nin Şerhinde Kaynak Kullanımı

Şerh edebiyatında önemli bir kilometre taşı mesabesinde olan İmam Nevevî, geçmiş bilgi birikiminin sonraki kuşaklara aktarılmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Şerhini dileseydi tekrara düşmeden 100 cilt olarak yazabileceğini, ancak eserin muhtasar olması adına detaylı malumatlara girmediğini ifade eden Nevevî,²⁶ eserinde birçok kaynağa atıfta bulunmuştur. İlim geleneğinin bir tezahürü ve ilmin sahibine sadakatin bir vecibesi olarak İmam Nevevî, istifade ettiği eserleri açık olarak zikretmekten geri durmamıştır.

İmam Nevevî'nin şerhinde en çok istifade ettiği eserler arasında Mâzerî'nin *el-Mu'lim bi Fevâidi Müslim*'i ile Kâdî İyâz'ın *İkmalü'l-Mu'lim bi Fevâidi Müslim* adlı eseri sayılabilir. Özellikle de Kâdî İyâz'dan yapılan uzun nakiller Nevevî'nin şerhinde sıklıkla görülebilmektedir.²⁷ Nevevî, hadislerin şerhinde görüşlerine başvurduğu Kâdî İyâz'ı kimi zaman desteklerken, kimi zaman da tenkit etmiştir. Dolayısıyla Nevevî, Kâdî İyâz'ın görüşlerine kendi kanaatine teyid sadedinde başvurduğu gibi bazen de farklı görüşleri ortaya koyma adına yer vermiştir. Bu durumun sadece Kâdî İyâz özelinde olmayıp genel bir metot olduğunu da göz önünde bulunduracak olursak, Nevevî'nin kaynak kullanımında tek düze olmaktan ziyade farklı görüşleri de ihtiva eden eserlere atıfta bulunmaya çalıştığını söylemek mümkündür.

Şerhte yer yer görülen fikhî tartışmaların, bir kelimenin izahında yaşanan kıyasıya mücadelenin, ya da bir hadisin tevilinde ortaya konan farklı mülâhazaların bu gayretin bir tezahürü olarak değerlendirilmek mümkündür. Eserde her ne kadar Şâfiî mezhebinin ağırlığı hissedilse de diğer mezheplerin görüşlerine de yer ayrılmış olması, farklı mezheplerin görüşlerini mukayese adına okuyucuya önemli bir katkı sunmuştur.

Hadisleri şerh ederken metinde geçen kelimelerin tahliline geniş yer veren Nevevî, sıklıkla lügat âlimlerine müracat etmiştir. Bunun yanında muhaddis, fakih ve mutassavıflardan da istifade etmeyi ihmal etmeyen Nevevî, kimi zaman bir kelimenin

²⁶ Bkz. Nevevî, "Mukaddime", *Minhâc*, c. 1, s. 115.

²⁷ Kâdî İyâz'ın Müslim şerhindeki metoduna dair doktora çalışması bulunan Akif Köten de Nevevî'nin Kâdî İyâz'dan oldukça çok istifade ettiğini ifade etmiştir. Bkz. Akif Köten, *Kâdî İyâz (Hayatı, Eserleri ve Şerh metodu)*, (Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 1983, s. 97.

izahı için çok sayıda âlime atıfta bulunarak hem kelime izahına verdiği öneme, hem de farklı kaynaklara vukufiyetine işaret etmiştir.

Nevevî'nin şerhinde kaynak zenginliği ve çeşitliliği fark edilmekle beraber, bu kaynakların kullanım sıklığı farklılık arz etmiştir. Mesela Nevevî, hadis metinlerine dair kaynaklara pek çok kez müracaat ederken, ayetlere olan atıf bu düzeyde olmamıştır. Arap şiirinden istifade ise yukarıda zikredilenlere göre çok daha az seviyede kalmıştır. Bu hakikat çerçevesinde Nevevî'nin metin tahlilinde istifade ettiği kaynakların kullanım yoğunluğuna bakıldığında ilk sırada hadis metinlerini zikredebiliriz. Şerhin pek çok yerinde sıklıkla görülebilen bu rivayetler Müslim'in *Sahîh*'indeki hadisler olabildiği gibi farklı eserlerde bulunan rivayetler de olabilmektedir. Nevevî, kimi zaman istifade ettiği bir hadisin kaynağını belirtirken kimi zaman kaynak belirtmeksizin hadisi nakletmekle yetinmiştir. Bu bağlamda Nevevî'nin şerhini Müslim'in eseri yanında, farklı kaynaklarda mezkûr olan bir çok hadisi ihtiva eden hadisler mecmuası olarak değerlendirmek mümkündür.

Nevevî'nin dönemin ilmî geleneğinin etkisi ile birçok yerde sadece müellife atıfta bulunarak eser ismine yer vermemiş olması, eserin kaynak kullanımına dair yapılacak değerlendirmeleri güçleştirdiği bir hakikattir. Bir müellifin birden fazla eserinin olduğu düşünülürse bu durumda sadece ismi verilen müellifin hangi eserine atıf yapıldığının tespitini yapmak ve buna binaen de şerhin kaynak şemasını belirlemek uzun uğraşları gerektirecektir. Nevevî'nin genel itibarıyla atıfta bulunduğu eserin sayfasına dair herhangi bir açıklamada bulunmamış olması da nakledilen bilginin teyidini sağlama adına ayrı bir sorun teşkil etmektedir. Nevevî'nin kaynaklarının tasnifini güçleştiren ve bazı karışıklıklara sebebiyet veren diğer bir husus ise Şârih'in atıfta bulunurken bazen müellifin ismini zikrederken, bazen künyesine veya lakabına atıfta bulunması, kimi zaman da eserine atfen "sahibü'l fûlan" demekle yetinmiş olmasıdır.

İmam Nevevî'nin kaynak kullanımına dair sıhhatli bir değerlendirmede bulunabilmek için hangi müellifin hangi eserinin kullanıldığının tespiti yanında hangi eserin kaç defa kullanıldığının da ortaya çıkarılması önem arz etmektedir. Ancak Nevevî'nin kaynak kullanımında standart bir metodu olmaması nedeniyle bu oldukça güç olmakla beraber müstakil olarak üzerinde çalışılması gereken bir konu olduğu kanaatindeyiz. Bu verilerin detaylı olarak tespiti neticesinde ise Nevevî'nin kaynak seçiminde hangi kriterleri esas almış olabileceği hakkında yorumlarda bulunmak daha isabetli olacaktır. Makalemizin sınırlarını aşan bu tarz müstakil araştırmalar gerçekleştirilmeden yapılacak değerlendirmelerin ise her ne kadar tespit edilebilen kaynaklara atfen belli bir kanaati ifade etse de mezkûr eserin kaynak zenginliğini tam olarak ortaya koymaktan uzak olacağını itiraf etmek isteriz.

3.2. Rivayet Tariklerine Yer Verilmesi ve Amacı

Hicri ikinci ve üçüncü asırda rivayet sayılarında ciddi oranda artış meydana gelmiştir.²⁸ Haliyle bu yüksek rakamlar yanlış anlamalara sebep olmuştur. Halbuki bu rakamlardaki yüksekliğin, tariklerin ve tabakaların artması, hadislerin tekrar edilmesi ve izafilik arzeden hadis sayımındaki metotlardan kaynaklandığı ifade edilmektedir. Hadis tariklerinin fazlalığı birçok ihtilafa neden olduğu gibi birçok ihtilafı da çözmektedir.²⁹

Hadisin doğru tahlilinde sunacağı imkânlardan ötürü İmam Nevevî, rivayetleri şerh ederken genellikle hadis külliyyatına bütüncül bakmaya çalışmış ve bu sayede gerek metin ve nüsha farklılıklarını, gerekse râvi tasarruflarını daha kolay fark edebilmiştir. Aynı zamanda rivayetin anlam bütünlüğünün sağlanması, ahkâmın doğru tespiti, mevcut anlam kapalılığının giderilmesi, nüshaların mukayese edilmesi ve muhtemel ziyade ve ihtisarin izharı adına Nevevî, şerhinde farklı rivayet tariklerine yer vermiştir.

Nevevî, genellikle bir bâb içerisinde zikredilen bütün hadisleri ayrı ayrı şerh etmek yerine hepsini bir arada ve sistemli olarak şerh etmeye çalışmıştır. Bu, rivayet tarikleri arasındaki farkların daha açık görülebilmesi adına ehemmiyet arzeden bir durumdur. Nevevî'nin hadis sahasındaki ilminin mahiyetini açıkça gösteren bu metodu sayesinde Müslim'de geçen bir hadisin hangi farklı lafızlarla sevk edildiğini ve bu farklılıkların hangi eserde ve hatta hangi bâblarda geçtiğini kolaylıkla bulmak mümkündür.³⁰

3.3. Râvilerin Tespit ve Tahlili

İslâm âlimleri hadislerin isnadına ve bu isnadı oluşturan râvi zincirinin tahliline büyük önem vermişlerdir. Bu ehemmiyete binaen râvi tanıtımı, Nevevî'nin üzerinde hassasiyetle durduğu hususların başında gelmiştir. Özellikle "*Tehzîbu'l-Esmâ ve'l-Lugât, el-İşârât ilâ Beyâni'l-Esmâ'i'l-Mubhemât, Muntehabu Tabakâi's-Şâfiyye*" gibi lügat ve rical ilmine ait önemli eserlerin müellifi olan Nevevî, bu birikimini hadis şerhine yansıtarak rical ilmine dair zengin muhtevalı bir şerh ortaya koymuştur.

Genellikle şerhine rical tanıtımı ile başlayan Nevevî, râvinin cerh ve ta'diline dair gerekli malumatı vermeye çalışmıştır. Nevevî, bu bilgileri genellikle "Emmâ senedu" diye başlayan kısım içerisinde vermiştir. Bu bilgiler bazen bâbın girişinde, bazen de bâbın ahkâmına dair açıklamaların hemen akabinde yer almıştır. Bu kısımda Nevevî, ağırlıklı olarak râvilerin tanıtımına yer vermiştir. Bu, kimi zaman isimlerin doğru teleffuzu, kimi zaman künye, lakap, nisbe ve bağlı olduğu ekol şeklinde, kimi zaman da o râviye has ayrıntılı bir malumat şeklinde olmuştur. Nevevî'nin, râvilere ait cerh ve ta'dil ilmi bağlamında izahatlarda bulunduğu da görülmüştür. Ancak bu açıklamalar, râvinin ismi

²⁸ Bkz. Mustafa Karataş, *Hadis Sayım Metotlarının Hadislerin Sayılmasına Etkisi*, Nun Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 242-246.

²⁹ Yavuz Köktaş, *Hadis Usûlü Yazıları*, Ensar Yayınevi, İstanbul 2010, s. 113-114. Ayrıca bkz. Karataş, *Hadis Sayım Metotlarının Hadislerin Sayılmasına Etkisi*, s. 242-246.

³⁰ Nevevî, *Minhâc*, c. 1, s. 135.

çerçevesindeki izahatlara nisbetle daha az yer kaplamıştır. Müslim'in *Sahîh*'inin mukaddime bölümünün şerhi başta olmak üzere, şerhin ilk bölümlerindeki râvî tanıtımları geniş yer kaplarken, ilerleyen bölümlerde bu bilgiler kademeli olarak azalmıştır. Bunda râvî tanıtımlarında tekrara düşülmek istenmemesi ve şerhin genelinde metni anlamaya yönelik izahatlara öncelik verilmesi etkili olmuştur. Bununla birlikte Nevevî, gerekli gördüğü yerde önceden açıklanan yere atfen, vermiş olduğu bilgileri tekrarladığı da görülmüştür. Nevevî râvî tanıtımlarını yaparken seneddeki bütün râvîleri değil ihtiyaç gördüğü isimleri izah etmiştir. Bu izahatlarda ise râvî isimlerinin doğru tespiti, lakap ve künyelerinin belirlenmesi, bunun yanında râvîlerin cerh ve ta'diline ait bilgilerin izharı önem arz etmiştir.

3.4. Metinlerin İçerik Tahlili

Hadis metinlerinde geçen lafızların doğru telaffuzunu tespit etmek, gramer yapısını ve metnin semantiğini³¹ belirlemek, garib kelimeleri izah etmek, söz sanatlarına ait incelikleri izhar etmek, lafızlardaki müşkilleri izale etmek bir metnin anlaşılmasında önem arz eden hususlardır. Bu sebeple hadislerin izahında metnin dilsel yapısı şârihlerin göz ardı edemeyeceği bir mahiyet arzeder. Bu malumatlar çerçevesinde Nevevî'nin şerhine baktığımızda bahsi geçen mevzularla ilgili geniş izahatlar bulmak mümkündür. Belki de müellifin şerhinin en belirgin yönü kelime tahliline geniş yer ayırmış olmasıdır. Hemen hemen her bâbın şerhinde lafız çerçevesinde yeteri seviyede izahın yapıldığı söylenebilir.

Kelime tahlili bağlamında öncelik, lafızların doğru teleffuzunun belirlenmesidir. Gerek râvî tasarruflarının, gerekse nüsha farklılıklarının neticeleri dikkate alındığında birbirinden farklı rivayetlerdeki doğru telaffuzu bulmanın ne derece mühim olduğu anlaşılacaktır.³² Buna binaen Nevevî, her ne kadar muhtasar bir şerh yazmak istese de musahhihlerin zabtederken hataya düşebileceğini tahmin ettiği durumlarda, ayrıntılara girerek detaylı izahatta bulunmaktan geri durmamıştır. Hatta bu izahatlarda harflerin noktalarının doğru zabtı adına harflerin noktalarına işaret eden ifadeler kullanmıştır. Bununla birlikte Nevevî'nin hadisleri şerh ederken metinde geçen ibarelerin gramer yapısını dikkatli bir şekilde tahkik ettiği, farklı olarak tespit ettiği kullanımlar mevcut ise belirttiği ve tercih ettiği görüşü de delili ile ortaya koyduğu görülmüştür.³³

Şerhinde muhtevanın anlaşılmasına öncelik veren ve bu gaye ile kelime tahlillerine geniş yer ayıran Nevevî, garib kelimelerin izahına büyük emek sarfetmiştir. Şerhinde bu

³¹ Geniş bilgi için bkz. Toshihiko İzutsu, *Kur'ânda Allah ve İnsan*, (çev.) Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 2011, s. 15-25.

³² Bkz. Süleyman Doğanay, *Hadis Rivayetinde Râvî Tasarrufları ve Doğurduğu Problemler*, İSAM Yayınları, İstanbul 2009, s. 101-195; Musa Bağcı, *Hadis Rivayetinde Sahabenin Kavrama ve Nakletme Sorunu*, (*Hadis Metodolojisinde Sahabenin Zabtı*), İlahiyat Yayınları, Ankara 2004, s. 64-142.

³³ Misaller için bkz. Nevevî, *Minhâc*, c. 1, s. 162; c. 2, s. 7.

alandaki yazılmış birçok esere müracaat etmesi de eserine ayrı bir zenginlik katmıştır. Öyle ki Nevevî'nin şerhinde en çok esere atıf yapılan kısımların kelime tahlilinin yapıldığı bölümler olduğu söylemek mümkündür. Eserin tamamına kıyaslandığı zaman büyük bir oran teşkil eden bu bölümle ilgili pek çok misale rastlanabilmektedir.³⁴ Nevevî, ilgili kelimeyi farklı açılardan değerlendirirken sık sık lügat âlimlerine, şârihlerin eserlerine ve kelimenin Arap dilindeki kullanımlarına atıfta bulunmuştur. Bunun yanında İmam Nevevî, hadis metinlerini şerh ederken kelimelerin belâgat yönüne de dikkat çekmiş ve Hz. Peygamber'in ifadelerindeki teşbih, temsil, kinaye vb. söz sanatlarını izah etmeye çalışmıştır.

Nevevî'nin kelime tahlilinde göstermiş olduğu bu hassasiyeti metnin genel manasının tespitinde de görmek mümkündür. Bu bağlamda Nevevî, hadis metinlerinin anlamını daha iyi izhar edebilme adına aynı muhteva ve üslûba sahip, ayet, hadis ve Arap şiirinden istifade etmiştir. Nevevî'nin bu metodu hadis metnini diğer kaynaklardan bağımsız olarak tahlil etmek yerine meseleye bütüncül olarak bakma talebinin bir yansımasıdır. Bu metot sayesinde hadisin, diğer rivayetlere ve ayetlere göre nasıl konumlandırılması gerektiğine daha rahat karar verilebilmektedir. Bu gaye doğrultusunda İmam Nevevî, rivayet metinlerindeki anlam bütünlüğünün sağlanması, kapalı ifadelerin izharı, fikhî delâletin teyidi gibi pek çok gayeye matuf olarak ayet, hadis ve Arap şiirinden istifade etmiştir. Ancak şerh içerisinde bahsi geçen kaynaklardan istifade aynı seviyede olmamıştır. Nitekim Nevevî, metin tahlilinde diğer rivayet tariklerine sıklıkla müracaat ederken, ayetlere olan atıf bu düzeyde olmamıştır. Arap şiirinden istifade ise yukarıda zikredilenlere göre çok daha az seviyede kalmıştır.

3.5. Metin Dışı Bilgilerden Yararlanma

'Bir metnin ne demek istediğini anlamak için, evvel emirde metnin arka planını, maksadını, bu maksadın ifade edilme biçimlerini, kısaca metni ortaya çıkaran tarihsel koşulları bilmek gerekir.'³⁵ Bahsi geçen bu malumatların elde edilmesi için de şerhlerin metin dışı diye tabir edebileceğimiz konulara yer vermesinin elzem olduğu açıktır. Haliyle hadis metinlerinin îzâhında şârihlerin metin dışı konulara temas ettikleri görülebilmektedir. Mesela rivayetin belli bir coğrafya, kültür ve tarihle bağlantılı olması, metinde sebep-i vürûda dair yapılan îmalat ve tıb, sosyoloji gibi uzmanlık isteyen alanlara ait ifadeler şârihleri metin dışı bilgilere müracaat etmeye sevk etmiştir.

İmam Nevevî genel metodu kapsamında, bu tür malumatlara çok fazla yer vermemiş olsa da şerhin bu malumatlardan hâlî olmadığı da bir gerçektir. Mesela müellif, rivayetin belli bir coğrafya ile irtibatının sağlanması durumunda îzâhının daha kolay

³⁴ Bkz. Nevevî, *Minhâc*, c. 1, s. 207. Benzeri misaller için bkz. Nevevî, *Minhâc*, c. 2, s. 241, 252; c. 6, s. 393.

³⁵ Düccane Cündioğlu, *Sözlü Kültürden Yazılı Kültür'e Anlam'ın Tarihi*, Kapı Yayınları, İstanbul 2014, s. 4.

olacağına kanaat ettiğinde bu yerleşim bölgesine dair coğrafi malumata yer vermiştir.³⁶ Nevevî kimi zaman ise hadiste geçen mekânların almış olduğu isimler ile o mekanın coğrafi yapısı arasındaki ilişkiyi şerhinde îzâh etmiştir.³⁷

Nevevî'nin istifade ettiği kaynaklar coğrafi ilimlerle sınırlı kalmamıştır. Öyle ki Nevevî'nin, şerhinde çeşitli vesilelerle zikredilen yer isimleri ve şahıslarla alakalı tarihî bilgilere yer verdiği görülmektedir. Bu bilgilerin, belli bir dönemde söylenen hadis metninin tarihî koşullarının tahlili adına mühim bir veri olduğu muhakkaktır. Özellikle savaşlardan bahseden rivayetlerin anlaşılmasında tarihî bilgilerin rolüne binaen Nevevî, şerhinde sık olmamakla beraber hadiste bahsi geçen savaşlara dair tafsilata yer vermiştir.³⁸

Yine Nevevî'nin şerhinde sebep-i vürûda dair bilgilere rastlamak mümkündür. Ancak şerhin geneline baktığımızda şârihin her hadisin sebep-i vürûdunu verme gibi özel bir gâye taşımadığı ve bu bilgileri her bir bâbda sistemli olarak vermediği görülmektedir. Bununla birlikte Nevevî, kimi zaman hadisin vürûd sebebine dair geniş malumat verirken, kimi zaman da bu konuda herhangi bir atıfta bulunmadığı müşahede edilmektedir. Ancak şerhin geneli içerisinde sebep-i vürûda ait bilgilerin çok fazla yer kaplamadığı görülmektedir.³⁹

Müslim'in *Sahîh*'inde yer alan hadisleri konularına göre belli bir tasnife tabi tuttuğumuzda bazı konuların kelâm alanına girdiği malumdur. Şerh edilen bir eserin mahiyetinin, şerhin muhtevasını şekillendirdiği üzere, Nevevî'nin şerhinin de kelâm konularından yoksun olması düşünülemez. Dolayısıyla Nevevî şerhinde zaman zaman kelâmî konulara temas etmiştir. Bu malumatlar kimi zaman kısa atıflar, kimi zaman ise tafsilatlı bilgiler halinde olabilmektedir. Ancak şerhin geneline baktığımızda Nevevî'nin hadislerde geçen her türlü kelâmî tartışmalara yer vermek gibi özel bir çaba sarf etmediğini söylemek mümkündür.

3.6. Nevevî'nin Rivayetler Arası Teâruzda Başvurduğu Yöntemler

Aralarını te'lîf etme imkânı olmakla beraber dış görünüşü bakımından tezat teşkil ediyormuş hissini veren hadisleri inceleyen muhtelifü'l-hadîs ilmi,⁴⁰ muhaddislerin üzerinde durdukları önemli konular arasındadır. Sahih hadislerin birbiri ile çelişmeyeceği kabulünden hareketle muhaddisler zahirde ihtilaf eden bu rivayetleri cem' ve te'lîf, nesh, tercih, tevakkuf gibi metotlarla kaynaklar arasında yaşanan teâruza bir çözüm getirmeye

³⁶ Nevevî, *Minhâc*, c. 4, s. 250.

³⁷ Nevevî, *Minhâc*, c. 4, s. 396.

³⁸ Nevevî, *Minhâc*, s. 6, s. 367; c. 7, s. 26; c. 11, s. 40; c. 15, s. 49

³⁹ Sebeb-i vürûda dair misaller için bkz. Nevevî, *Minhâc*, c. 7, s. 36; c. 10, s. 282; c. 13, s. 137.

⁴⁰ Bkz. Nevevî, *İrşâd*, (thk.) Nurettin İtr, Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1991, s. 188; Ayrıca bkz. İ. Lütfi Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları (Muhtelifü'l-Hadis İlmî)*, İslâmi İlimler Araştırma Vakfı Neşriyat, İstanbul 1982.

çalışmışlardır. Mezheplerin kabulüne göre sırası değişmekle birlikte⁴¹ ortak olan husus, âlimlerin kaynakların zahirinde görülen ihtilafı giderme adına yoğun bir gayret içerisinde olduklarıdır.

İmam Nevevî şerhinde hadis metinlerini ihtilafü'l-hadis bağlamda tahlil etmiş ve zahirde görünen kimi ihtilafın hakikatte olmadığına dair tespitlerini kaydetmiştir. Bu gaye ile şârih, gerek Müslim'in eserindeki diğer rivayetleri gerekse aynı mevzudan bahseden farklı eserlerdeki rivayetleri uzun uzadıya sıralamaktan geri durmamıştır. Buradan da Nevevî'nin muhtasar bir şerh oluşturma adına gereksiz rivayetlerden uzak durduğu, buna mukabil ihtilafın muhtemel olduğu durumlarda ise geniş malumattan kaçınmadığı kanaatine varılabilir. İmam Nevevî, pek çok hususta olduğu gibi ihtilafı giderme metotlarındaki sıra tercihinde de Şâfiî çizgisinde⁴² hareket ederek, hadislerin muhalefeti durumunda öncelikle ve sıklıkla cem' ve te'lîf yöntemine müracaat etmiştir.

Nevevî, hadislerin cem' ve te'lîf edilmesinin imkân dâhilinde olduğu bir durumda, hadislerin bir kısmını terk etmenin doğru olmayacağı konusunda âlimler arasında herhangi bir ihtilaf bulunmadığını ifade etmiştir. Böyle bir durumda hadisleri te'lîf etmenin ve bu hadislerin tamamı ile amel etmenin gerekeceği tespitinde bulunan⁴³ Nevevî'nin şerhinde konuya dair misallere sık sık rastlamak mümkündür.⁴⁴ Teâruz kimi durumlarda olayın farklı mevzularla irtibatlı olmasından bazen de rivayetlerin farklı zaman ve mekânlarda vârit olmasından kaynaklanabilmektedir. Rivayetlerin tahlili esnasında böylesi rivayetlerle karşılaşan Nevevî, yapmış olduğu izahat ile zahirde birbirine muâriz olan iki hadisin farklı durumlarda vârit olduğu tespitinde bulunarak her iki hadisle de amelini imkânını ortaya koymuştur.

Dolayısıyla Nevevî'ye göre ihtilaflı hadislerin bir arada te'lîf edilmesi mümkün ise her iki hadisle de amel etmek gerekir. Mümkün olduğu kadar şeriat koyucunun sözü faydanın daha umumî olacak şekilde yorumlanmasına ve de te'lîf imkânı olduğu yerde neshe gidilmemesine dikkat edilmelidir. Muârazanın bunlarla giderilmediği yerlerde ise tarihî veriler vechesinde nesh ihtimalini de değerlendirir. Dolayısıyla Nevevî, cem' ve te'lîf imkân dâhilinde iken hadisi mensuh kabul eden anlayışı reddetmektedir.⁴⁵

İmam Nevevî, iki hadisten hangisinin nâsih hangisinin mensuh olduğuna dair bir delil bulamadığı durumlarda muâriz hadisler arasında tercih yapma aşamasına geçer.⁴⁶ Müteâriz hadisler karşısında dikkate alınan tercih unsurları âlimlerin kanaatlerine göre

⁴¹ Bkz. Kanarya, *İmam Şâfiî'nin İhtilafu'l-Hadis İsimli Eserinin Hadis İlmindeki Yeri*, (Yüksek Lisans Tezi), Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır 2011, s. 28-29.

⁴² Bkz. Kanarya, "İmam Şâfiî'nin "İhtilafu'l-Hadis" İsimli Eserinde Muteâriz Hadisleri Çözme Metodolojisi", *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, c. 4, sy. 8, 2012, s.101.

⁴³ Nevevî, *Minhâc*, c. 3, s. 146.

⁴⁴ Nevevî, *Minhâc*, c. 3, s. 146; c. 4, s. 389.

⁴⁵ Bkz. Nevevî, *Minhâc*, c. 4, s. 451; c. 6, s. 362; c. 7, s. 32.

⁴⁶ Nevevî, *İrşâd* isimli eserinde hadislerin tercihinde hangi prensipleri gözettiğini beyan etmiştir. Bkz. Nevevî, *İrşâd*, s.190.

farklılık arz etmektedir. Bu bağlamda Nevevî'nin şerhinde öne çıkan bazı tercih unsurları arasında Kur'an'ın hadise muvafık olma hususunun gözetildiğini söylemek mümkündür.⁴⁷ Hadisi rivayet eden sahabînin Hz. Peygamber yanındaki konumu da Nevevî için bir tercih sebebidir. Bunun yanında râvînin bilgisi, hafızası, râvîlerin sayısı, senedin müntehası, senedin yapısı, metnin Kur'ân'a muvafakatı gibi konular Nevevî'nin teâruz durumundaki hadisler karşısında tercih sebebi olarak gördüğü unsurlardan bazılarıdır. Hadisler arasında herhangi bir şekilde tercih yapılamaması halinde son yapılacak işlem ise tevakkuf etmektir.

Tevakkuf hadisler karşısında ihtiyatlı olmanın göstergesi ve ilimde kemalin imkânsızlığına binaen henüz malum olmayan bazı konuların daha sonra aşikâr olabileceğinin itirafıdır. Bununla birlikte bu durum İmam Nevevî'nin şerhinde olduğu üzere ender karşılaşılabilecek bir hâdisedir. Nitekim Nevevî'nin şerhinde tevakkufu ifade edecek misallerin mahiyeti konunun nazârî planda olduğu yöndeki kanaati güçlendirmektedir.

3.7. Nevevî'nin Şerhinde Fikhî Değerlendirmeler

Nevevî'nin ahkâm hadislerinin şerhinde lügat, rical, meânî ve ahkâma dair birçok eserden nakilde bulunmuştur. Kimi zaman kendi görüşünü teyid, kimi zaman da mezkûr kavli tenkit gayesini taşıyan bu nakillere şerhin birçok yerinde rastlamak mümkündür. Bununla birlikte Nevevî'nin geniş açıklamalar yapmasına rağmen herhangi bir esere atıfta bulunmadığı durumlar da azımsanmayacak mahiyettedir. Bu gibi yerlerde kaynak eserlere fazla atıfta bulunmaması, hatta bazı bâbların sayfalarca tafsilat içeren izahında⁴⁸ rivayetler dışında herhangi bir kaynak belirtmemesi, şârihin fikhî yetkinliğinin bir tezahürü veya dönemin ilmî çalışma metodunun bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Müellifimiz, ahkâm hadislerini içeren bölümün başında konunun ilgili kelimelerinin lügat ve ıstılâhî çerçevesini belirlemiştir. Gerekli olursa bu kelimelerin irab noktasında âlimlerin ihtilafına temas etmiştir. Konu ile ilgili gerekli olan bu ve benzeri ön bilgilerin akabinde bölümün hadislerine geçmiştir. Bu kısımda ise Nevevî, öncelikli olarak ilgili hadisin ahkâmına dair bazı ön bilgilere yer vermiştir. Genellikle delillere girmeksizin sadece farklı kanaatleri ifade etme sadedinde olan ve sıklıkla tafsilatın farklı eserlere havale edildiği bu izahatlar sayesinde, konunun ahkâma dair genel çerçevesi çizilmiştir.⁴⁹

Nevevî, bazı açıklamalarında herhangi bir mezhebi veya fukahayı tenkit ve tercihten ziyade mesele hakkında icmâ ve ihtilaf noktasında zikredilen görüşleri sıralamakla kifayet etmiştir.⁵⁰ Ancak bu durumun şerhin genelinde takip edilen bir metot

⁴⁷ Bkz. Nevevî, *Minhâc*, c. 7, s. 220.

⁴⁸ Bkz. Nevevî, *Minhâc*, c. 3, s. 137-144 ("Fıtratın hasletleri" bâbı); c. 3, s. 144-150 ("İstinca" bâbı)

⁴⁹ Bkz. Nevevî, *Minhâc*, c. 3, s. 135.

⁵⁰ Bkz. Nevevî, *Minhâc*, c. 3, s. 100-104.

olduğunu söylemek zordur. Çünkü Nevevî, kimi zaman kendinin de tercih ettiği bir konuda mezhebinin görüşüne ayrıca temas etmeyi ve yine nassa açıkça aykırı bir görüş belirten bidat fırkalarına dair tenkitlerde bulunmayı ihmal etmemiştir.

Nevevî, bir mesele hakkında görüş belirten fukahayı, varsa mensub olduğu mezhebi belirtmekle beraber bu fukahanın görüşlerine dayanak kabul ettikleri hüccetlerini tek tek belirtme cihetine gitmez. Mesela Nevevî, bir rivayetin⁵¹ şerhinde cumhurun ve kendisinin tercih ettiği görüşü, bunun yanında muhalif kanaatteki fırkaların görüşlerini ve bunların yanlışlıklarını kısaca belirttikten sonra şu açıklamada bulunmuştur: “Meselenin Kur’ân’dan ve sünnetten delillerini, bunun yanında muhaliflerle ilgili cevapları geniş bir şekilde Şerhu’l-Mühezzeb isimli eserimde kaydettim. Buradaki maksadım ise, delillerin detayına ve muhaliflerin cevaplarına girmeksizin hadis metinlerini ve lafızlarını izah etmektir.”⁵²

Şârih’in, pek çok yerde zikretmiş olduğu bu ve benzeri beyanlar,⁵³ kendisinin mukaddimede ifade ettiği üzere muhtasar bir şerh yazma maksadıyla açıklanabilir. Ayrıca Nevevî, bu açıklamaları vesilesiyle fıkıh metni olan Mühezzeb şerhi ile Sahîh-i Müslim şerhinde takip ettiği metot farkını da ortaya koymuştur. Nitekim şârih Sahîh-i Müslim şerhinde mesele hakkındaki görüşleri detaylara girmeksizin ayrı ayrı kaydederek, okuyucuya mesele hakkında genel bir bakış açısı kazandırmaya çalışmıştır. Akabinde ise konunun farklı yanlarının da olduğunu îma ederek detaylı malumat isteyenlere nereye müracaat etmeleri gerektiğine işaret etmiştir.

Nevevî, muhtasar bir şerh oluşturma prensibine riayet etmeye özen göstermekle beraber,⁵⁴ kimi zaman bu metodunun dışında hareket ettiği görülmektedir. Bu bağlamda Nevevî’nin, genel uygulamaya nisbetle meselenin ahkâmına dair teferruatlı malumat verdiği, hatta bâb dâhilinde bahsi geçmeyen konulara bile izahat getirdiğine şahit olmak mümkündür. Ahkâm hadislerinin şerhlerinde kimi zaman görülen bu tarz izahatlar belirli vesilelerle de ifade edilen muhtasar bir hadis şerhi oluşturma gaye ve metoduna uymamaktadır. Ayrıca bu durumun hadiste zikredilen metnin bağlamından uzaklaşılmasına, zorlama istidlallerle hüküm istinbatında bulunulmasına ve konunun mecrandan koparılarak algıda karışıklığa yol açtığı da gözlemlenmiştir.⁵⁵ Bununla beraber Nevevî’nin, hadislerin şerhinde âlimler arasındaki fikhî tartışmalara geniş mahiyette girmemesi ve meselelerin delillerine geniş olarak yer vermemiş olması, bazı aksaklıklara rağmen müellifin muhtasar hadis şerhi oluşturma prensibi doğrultusunda çaba sarfettiğini de göstermektedir.

⁵¹ Müslim, Tahâret, 25.

⁵² Nevevî, *Minhâc*, c. 3, s. 122.

⁵³ Bkz. Nevevî, *Minhâc*, c. 4, s. 277, 296.

⁵⁴ Nevevî, *Minhâc*, c. 3, s. 103. Benzer açıklama için bkz. Nevevî, *Minhâc*, c. 3, s. 108

⁵⁵ Nevevî, *Minhâc*, c. 3, s. 139-140.

Nevevî'nin ahkâm hadislerinin şerhinde yöntem olarak, İmam Şafîî'nin görüşlerinin tesiri ile rivayetin zahirine ehemmiyet verdiği ve herhangi haricî bir karine olmadıkça lafzı zahirine hamletmenin daha doğru olacağına vurgu yaptığı görülmektedir.⁵⁶ Nitekim birçok izahatta Nevevî, hadis lafzında geçen ifadenin mutlak olarak kabul etmenin lüzumuna dikkat çekmiştir.⁵⁷ Ancak şerhin geneline baktığımızda şârihin bazı bölümlerde zikretmiş olduğu bu metoda uymayan izahatlarda bulunduğu görülmektedir. Öyle ki Nevevî, yeri geldiğinde hadisin lafzî ve zahirî anlamını terk ederek hadisin mana ve maksadını itibara alan açıklamalarda bulunmuştur.⁵⁸ Bu durumu, şârihte görülen lafza bağlılığın Zahirîler'den farklılık arzettiğini ve katı bir taassub noktasında olmadığını gösteren bir husus olarak zikretmek mümkündür. Dolayısıyla lafız eksenli yaklaşımlar Nevevî'de esas ve baskın bir vaziyet arzemiş olsa da mana eksenli yaklaşımların varlığı da inkâr edilemez bir mahiyet arzemiştir.

İmam Nevevî şerhinde farklı mezheplere ve farklı görüşlere sıklıkla atıfta bulunmuştur. Bu durum hadisten istidlal edilen ahkâmın mukayesesinde ve farklı görüşlerden haberdar olmada önemli bir mahiyet arzemiştir. Bununla birlikte Şârih'in tercihinde genellikle Şâfiî mezhebini öne çıkardığı görülmektedir.⁵⁹ Hatta bazı bölümlerde hadise getirilen izahatın bir şerhten öte Şâfiî fıkıh kitabı görüntüsü arzettiğini söylemek mümkündür. Buna mukabil Nevevî kimi bâblarda Şâfiî mezhebine ait görüşler yanında farklı mezheplerin kanaatlerini de zikreder. Bu durum Nevevî'nin mutlak bir mezheb taassubu içerisinde olmadığını bir yansıması olarak düşünülebilir. Ancak mensubiyetin doğal bir sonucu olarak tercih, genelde Şâfiî'den yana olmaktadır. Hadislerin ahkâmında öne çıkan mezheb seçimini şârih'in şahsî tercihinin ötesinde dönemin sosyal, kültürel ve siyasî şartları muvacehesinde değerlendirmenin isabetli olduğunu düşünmekteyiz.

Sonuç

İnsanların anlama ihtiyacını karşılayan şerh edebiyatı, ihtiyaç ve talebin semeresi olarak doğmuş ve gelişmiştir. Bu bağlamda İmam Nevevî'nin *el-Minhâc* adlı eseri, kendi döneminde yaşanan siyasî ve fikrî buhranlar karşısında Sünnî düşünce yapısının muhafazasında mühim görev icrâ etmiştir. Medrese geleneğinin de katkısı ile Nevevî, geçmiş müktesebatın sistematize edilerek sunulması adına hadis şerhinde yeni bir dönemi başlatmıştır. Bu vasfı ile Nevevî, hadis usûlünde bir milat olan İbnü's-Salâh ile benzer özellikler taşımış ve etkisi günümüze kadar devam etmiştir. Nevevî'nin bu denli nitelikli eserler ortaya koyabilmesinde, Eyyûbî Devleti'nin siyasi kadrosunun ve dönemin sosyo-kültürel yapısının olumlu katkısı olduğu da unutulmamalıdır.

⁵⁶ Bkz. Nevevî, *Minhâc*, c. 4, s. 357.

⁵⁷ Lafzın zahirinin esas alınması yönünde değerlendirmeler için Nevevî, *Minhâc*, c. 3, s. 147; c.5, s. 121; c. 6, s. 353;

⁵⁸ Mana ve maksadı öne çıkaran değerlendirmeler için bkz. Nevevî, *Minhâc*, c. 3, s. 147-148; c. 3, s. 184-186;

⁵⁹ Misaller için bkz. Nevevî, *Minhâc*, c. 3, s. 136, 139, 146, 176, 177, 180; c. 4, s. 276.

İmam Nevevî'nin, evvel emirde bir şerh eseri oluşturma gayesi ile telife başlamış olması, Sahîh-i Müslim metninin tasnifine riayet etmesi, ihtisara gitmeksizin ilgili metnin tamamına ait bir şerh oluşturmaya, *el-Minhâc* adlı eseri daha bir sistematik hale getirmiştir. Aynı zamanda râvî bilgisine geniş olarak temas edilmesi hasebiyle *el-Minhâc*, rical ilmi adına zengin bir malumat sunmuştur.

İmam Nevevî'nin Müslim'in *Sahîh*'ini şerh ederken kendine has bir metotla bab başlıklarını koymuş olması *el-Minhâc* şerhini diğer Müslim şerhlerinden farklı kılan önemli bir hususiyettir. Müslim'in *Sahîh*'ine ayrı bir zenginlik katan bu tasarruf ile Nevevî, hem önemli bir boşluğu doldurmuş, hem de sonraki şârihleri bu hususta etkilemiştir.

İlk dönem şerhler, dönemsel ilim anlayışının ve ihtiyaçların sevki ile çoğunlukla garîbü'l-hadîse ait bilgileri ve fıkıh ağırlıklı tahlilleri ihtiva ederken, *el-Minhâc* şerhinde muhtevanın kısmî bir çeşitlilik kazandığını görülmektedir. Bununla birlikte Nevevî'nin kendisinden önceki şerh müktebatının tevarüsünde önemli bir vazife ifâ ettiği söylenebilir.

Nevevî, eserinde hadis metinlerinin anlaşılmasına ağırlık vermiştir. Bu durum metnin izahına ayrılan kısmın sened ile ilgili açıklamalardan daha fazla olmasından anlaşılmaktadır. Her ne kadar şerhin ilk kısımlarında yoğun bir rical bilgisine yer verilmiş olsa da ilerleyen bölümlerde bu bilgiler kademeli olarak azalmakta ve metnin izahına ait açıklamalar daha fazla ön plana çıkmaktadır.

Rivayetler arasında görülen teâruza sırasıyla cem' ve te'lîf, nesh, tercih, tevakkuf gibi metotlarla bir çözüm bulmaya çalışan Nevevî, öncelik sıralamasında Şâfiî çizgisinde hareket etmiştir. Hadislerin cem' ve te'lîf edilmesinin imkân dâhilinde olduğu bir durumda, hadislerin bir kısmını terk etmenin yersiz olacağını beyan eden Nevevî, açık nassın olduğu bir durumda zahiri bırakarak te'vîle gidilmesini isabetli bulmamıştır. Cem' ve te'lifin imkânsız olduğu durumlarda ise nesh ihtimalini değerlendiren Nevevî, iki hadisten nâsih rivayet bilirse ona öncelik verilmesini, bu bilgi mevcut değilse iki hadisten tercihe şayan olana göre amel edilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Hadis tahlillerinde farklı mezheplere sıklıkla yer veren ve gerektiğinde mezhebini tenkit eden Nevevî, tercihinde genellikle Şâfiî ekolünü öne çıkarmıştır. Ancak bu durumu şahsî tercihin ötesinde dönemin sosyal, kültürel ve siyasî şartları muvacehesinde değerlendirmenin isabetli olduğunu düşünmekteyiz.

Nevevî'nin hadis şerhindeki metodunu resmetmeye yönelik yaptığımız okumaların nihayetinde, şerhin her yerinde tek düze bir sistemin takip edilmediği müşahede edilmiştir. Aynı şekilde Nevevî'nin hadisleri şerh ederken eserin baş tarafında gözetttiği önceliklerle, eserin sonlarında gözetttiği önceliklerin değişebildiği gözlemlenmiştir.

Nevevî'nin Minhâc şerhindeki metodunu belirlemeye yönelik olan bu çalışmamızın bu alanda yapılacak yeni araştırmalara vesile olacağı kanısındayız. Öyleki çalışmamızın hedefi ve boyutları gereği belli bir ölçüde sınırlandırdığımız her bir başlığın aslında

müstakil birer araştırma konusu olabilecek mahiyet arz etmektedir. Özellikle de Nevevî'nin fikhî anlayışının hadis tahlilindeki yansımalarının ve bâb başlıklarının tercihinde gözetilen kriterlerin tespitinin ilgili alanda yapılacak müstakil araştırmaları gerektireceği muhakkaktır.

Kaynakça

- Acet, Semih, *İmam Nevevî ve Minhâc İsimli Eserinin Hadis Şerhçiliği Açısından Değerlendirilmesi*, (Doktora Tezi), Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır 2018.
- Bağcı, Musa, *Hadis Rivayetinde Sahabenin Kavrama ve Nakletme Sorunu*, (Hadis Metodolojisinde Sahabenin Zabtı), İlahiyat Yayınları, Ankara 2004.
- Canlı, Mustafa, *Hicri İlk Dört Asırda Hadis Şerhçiliği*, (Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1998.
- Cündioğlu, Düccane, *Sözlü Kültürden Yazılı Kültür'e Anlam'ın Tarihi*, Kapı Yayınları, İstanbul 2014.
- Çakan, İsmail Lütfi, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları (Muhtelifü'l-Hadis İlmi)*, İslâmi İlimler Araştırma Vakfı Neşriyat, İstanbul 1982.
- _____, "Hadis Usûlu Kitaplarında İhtilafü'l-Hadis", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 4, İstanbul 1986, ss. 75-115.
- Çelebi, Kâtib, *Keşfü'z-Zunûn*, Daru İhyâ Tûrasi'l-Arabiyye, Beyrut tarihsiz.
- Davudoğlu, Ahmed, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, 6 Cilt, İstanbul 2013.
- Demir, Serkan, *Rivayet Kitaplarında Esbâbü'l-Hadîs*, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2016.
- Dermirci, Muhsin, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, Marmara Üniversitesi İFAV Yayınları, İstanbul 2001.
- Doğanay, Süleyman, *Hadis Rivayetinde Râvi Tasarrufları ve Doğurduğu Problemler*, İSAM Yayınları, İstanbul 2009.
- Holt, P.M., "Memlûk Sultanlığında Devlet Yapısı", (çev.) Samira Kontantamer, *Belleten Dergisi*, c. 59, sy. 224-226, Ankara 1996, ss. 227-246.
- İbn Arabî, Ebû Bekir el-Mâlikî, *Ârızatü'l-Ahvezî fi Şerhi Sahîh-i Tirmizî*, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut Tarihsiz.
- İbn Attâr, Ali b. İbrâhim ed-Dımaşkî eş-Şâfiî, *Tuhfetü't-Tâlibîn fi Tercemeti'l-İmam en-Nevevî*, (nşr.) Ebû 'Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âl-i Selman, Dârü'l-Eseriyye, Ammân 1428/2008.
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî, *Mukaddime*, (çev.) Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul 1982-1983.

- İbn Kesir, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn eş-Şâfiî, *Bidâye ve'n-Nihâye*, Mektebetü'l-Maârif, Beyrut 1990.
- İbn Battâl, Halef b. Abdilmelik el-Bekrî el-Kurtubî, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, (thk.) Ebû Temim Yâsir b. İbrahim, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd 1424/2003.
- İbnü'l-Esîr, İzzüddîn, Ebü'l-Hasan, *Kâmil fi't-Târih*, (thk.) Ebü'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî, *Ulûmü'l-Hadîs*, (thk.) Nurettin İtr, Dârü'l-Fikr, Dimaşk 1998.
- İzutsu, Toshihiko, *Kur'ânda Allah ve İnsan*, (çev), Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 2011.
- Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî, *İkmâlü'l-Mû'lim bi Fevâidi Müslim*, (thk.) Yahyâ İsmail, Dârü'l-Vefâ, Medine 1998.
- Kanarya, Bayram, İmâm Şafî'nin "İhtilâfu'l-Hadîs" İsimli Eserinde Muteâriz Hadisleri Çözme Metodolojisi, *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, c. 4, sy. 8, 2012, ss. 101-128.
- Kanarya, Bayram, *İmam Şafî'nin İhtilafu'l-Hadîs İsimli Eserinin Hadis İlmindeki Yeri*, (Yüksek Lisans Tezi), Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır 2011.
- Karacabey, Salih, *Hattâbî'nin Hadis İlmindeki Yeri*, Sır Yayıncılık, İstanbul 2002.
- Karataş, Mustafa, *Hadis Sayım Metodlarının Hadislerin Sayılmasına Etkisi*, Nun Yayıncılık, İstanbul 2008.
- Koçyiğit, Talat, *Hadis İstihlaları*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara Basımevi 1980.
- Köktaş, Yavuz, *Hadis Usûlü Yazıları*, Ensar Yayınevi, İstanbul 2010.
- Köten, Akif, *Kâdî İyâz (Hayatı, Eserleri ve Şerh metodu)*, (Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 1983.
- Mâzerî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Ömer et-Temîmi, *Mu'lim bi-Fevâidi Müslim*, (thk.) Muhammed Şâzelî en-Neyfer, Beytül Hikme, Tunus 1987.
- Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî, *Minhâc Şerhu Sahîh-i Müslim b. Haccâc*, (thk.) Şeyh Halil Memûn b. Şihâ, Dâr'ül-Ma'rife, Beyrut 1427.
- _____, *İrşâdü Tullâbi'l-Hakâik ilâ Ma'rifeti Süneni Hayri'l-Halâik Sallallâhü Aleyhi ve Selem*, (thk.) Nurettin İtr, Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1991.
- Özşenel, Mehmet, "Bir Kriz Âlimi Olarak İbnu's-Salâh ve Eseri", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 15, Sakarya 2007, ss. 55-68.
- Sakallı, Talat, *Aynî ve Hadis Yorum/Şerh Yöntemi*, Mobil Akademik Yayıncılık, Ankara 2013.
- Sehâvî, Muhammed b. Abdirrahman, *el-Menhelü Azbü'r-Ravî fi Tercemeti Kutbi'l-Evliyâ en-Nevevî*, (thk.) Ahmed Ferîd el-Mezîdî, Beyrut 1971.

- Sübkî, Tâcüddîn Ebû Nasr Abdülvehhâb b. Ali b. Abdülkâfi *Tabakâtü's-Şâfiyyetü'l-Kübra*, (thk.) Mahmud Muhammed Tanâhî- Abdülfettâh el-Hulv, (nşr.) Faysal İsâ el-Bâbî el-Halebî, 1383.
- Türcan, Zişan, *Hadis Şerh Geleneği –Doğuşu, Gelişimi ve Dönüşümü*, TDV Yayınları, Ankara 2011.
- Uzundağ, Mehmet Sait, *Kastallânî (851-923/1448/1517) ve İrşâdü's-Sârî İsimli Eserinin Hadis Şerhçiliği Açısından Değerlendirilmesi*, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2012.
- Übbî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Hilfe b. Ömer el-Veştâtî, *İkmâlü İkmâli'l-Mu'lim bi Fevâidi Müslim*, Senûsî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yûsuf b. Ömer b. Şuayb, *Mükemmelü İkmâli'l-İkmâl*, (tsh.) Muhammed Sâlim Hâşim, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2008. (İki şerh bir arada).
- Yenibaş, Hasan, "Kurtubî (ö. 656/1258) ve el-Müfhim Adlı Müslim Şerhi", *EKEV Akademi Dergisi*, c. 19, sy. 61, Erzurum 2015, ss. 493-518.